

P R A C E P S Y C H O L O G I C Z N E

WIESŁAWA LIMONT

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

„INNY ŚWIAT? CZY NIEZNANY ICH WŁASNY?”.
POTENCJAŁ ROZWOJOWY, WZMOŻONA POBUDLIWOŚĆ
PSYCHICZNA A ZDOLNOŚCI¹⁾

Streszczenie: Celem artykułu jest przegląd podstawowych problemów i badań związanych ze zdolnościami w koncepcji Kazimierza Dąbrowskiego. Zdolności w tej teorii rozumiane są jako *giftedness*, zjawisko związane z potencjałem rozwojowym obejmującym pięć form wzmożonej pobudliwości psychicznej (OEs), inteligencję, specyficzne uzdolnienia i unikalne cechy osobowości. Wzmożone pobudliwości: psychomotoryczna, sensoryczna, intelektualna, wyobrażeniowa i emocjonalna, a szczególnie te trzy ostatnie, zostały uznane za kluczowe właściwości osób zdolnych. Badania OE za pomocą kwestionariuszy OEQ i OEQ-II wśród osób wybitnie zdolnych wykazały zróżnicowane pro-

file wzmożonych pobudliwości w zależności od rodzaju zdolności, płci i wieku. Artyści i osoby wybitnie zdolne intelektualnie wykazują wyższy poziom intelektualnej, wyobrażeniowej i emocjonalnej OE, kobiety sensorycznej i emocjonalnej OE, a mężczyźni psychomotorycznej i intelektualnej OE. U osób o specyficznych uzdolnieniach wykryto także dominujące formy OE. Silny potencjał rozwojowy powoduje także asynchroniczny rozwój osób wybitnie zdolnych.

Słowa kluczowe: wzmożona pobudliwość psychiczna, potencjał rozwojowy, asynchroniczny rozwój, zdolności, Dąbrowski, osobowość

WPROWADZENIE

Pojęcia „potencjał rozwojowy” (PR), „wzmożona pobudliwość psychiczna” (OE)²⁾, „wielopoziomowość” są kluczowymi terminami w oryginalnej koncepcji rozwoju emocjonalnego i osobowości opracowanej przez Kazimierza Dąbrowskiego, nazwanej paradoksalnie „teorią dezintegracji pozytywnej” (TDP). Źródłem jej powstania były badania kliniczne Dąbrowskiego, przeprowadzone wśród osób wybitnie zdolnych z zaburzeniami psychicznymi i nerwicami, a także dane otrzymane z badań empirycznych i analiz biografii wybitnych twórców (Dąbrowski, 1975a, b). Wyniki te wskazały, że osoby zdolne i twórcze charakteryzują się specyficznymi cechami, m.in. intensywnością emocjonalną i podwyższoną wrażliwością psychiczną. Właściwości te Dąbrowski powiązał

¹⁾ Fragment, który ujęto w cudzysłów, został wzięty z krótkiego artykułu związanego z wyobraźnią twórczą. Oryginalny tytuł brzmi *Inny świat? Czy nieznany nasz własny?* (Limont, 1988).

²⁾ W artykule będą używane oznaczenia przyjęte w literaturze przedmiotu. OEs: wzmożone pobudliwości; P-OE psychomotoryczna; S-OE sensoryczna; T-OE intelektualna; M-OE wyobrażeniowa; E-OE emocjonalna.

z potencjałem rozwojowym, który stanowi wrodzoną, biologiczną bazę determinującą możliwy do osiągnięcia przez jednostkę poziom rozwoju, w optymalnych dla niej warunkach środowiskowych (Dąbrowski, 1996, s. 13). Teoria Dąbrowskiego została włączona do obszaru badań nad zdolnościami dzięki Michaelowi M. Piechowskiemu, wieloletniemu współpracownikowi Dąbrowskiego i tłumaczowi większości jego prac na język angielski³). Kluczowe dla edukacji uczniów zdolnych było opublikowanie przez Piechowskiego (1979) rozdziału *Development potential* w książce *New Voices in Counseling the Gifted* (Colangelo, Zaffrann, red.), w którym napisał, że wzmożone pobudliwości mogą być dobrym wskaźnikiem posiadanych zdolności. Przyjęcie za Dąbrowskim założenia, że wzmożone pobudliwości razem z wybitnymi zdolnościami są potencjałem rozwojowym, było źródłem późniejszego zainteresowania badaniami nad zdolnościami w kontekście omawianej teorii. Możliwość mierzenia OE spowodowała dynamiczny rozwój badań w różnych miejscach na świecie, m.in. w Polsce, Niemczech, na Litwie, w Wenezueli, Hong Kongu, Korei, Turcji, Tajwanie. Koncepcja Dąbrowskiego, której korzenie znajdują się w obszarze badań związanych ze zdrowiem psychicznym i wybitnymi zdolnościami, dzięki jego uczniom i współpracownikom w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych rozwija się nadal w tych dwóch obszarach, a dzięki Piechowskiemu i jego nieocenionej pomocy, a także gotowości do dzielenia się wiedzą i doświadczeniem, powoli powraca do Polski⁴).

W aktualnie prowadzonych badaniach poszukuje się powiązań między wzmożonymi pobudliwościami a zdolnościami kierunkowymi, twórczymi, różnicami płciowymi i kulturowymi. Analizowane są także wzmożone pobudliwości w kontekście wybranych wymiarów osobowości. Zdania badaczy na temat związków wzmożonych pobudliwości psychicznych i zdolności są podzielone. Jedni uważają, że są one dobrym wskaźnikiem zdolności, inni natomiast wyrażają wątpliwość w tej kwestii. Nikt jednak nie kwestionuje ważności poznawczej prowadzonych badań nad OE dla teorii zdolności, a także ich przydatności dla praktyki edukacyjnej i terapeutycznej skierowanej do osób wybitnie zdolnych.

KRÓTKO O TEORII DEZINTEGRACJI POZYTYWNEJ

Dąbrowski uważał, że rozwój jednostki związany jest z kolejnymi poziomami i obejmuje: 1) integrację pierwotną, 2) dezintegrację jednopoziomową, 3) dezintegrację wielopoziomową spontaniczną, 4) dezintegrację wielopoziomową zorganizowaną i usystematyzowaną, 5) integrację wtórną. Na poziomie I występują konflikty zewnętrzne z otoczeniem, brakuje dynamizmów rozwojowych i konfliktów wewnętrznych; na poziomie II

³) Piechowski spotkał Dąbrowskiego w 1967 r. na Uniwersytecie Alberta i od tego momentu rozpoczęła się ich wieloletnia współpraca. Piechowski przetłumaczył wiele prac Dąbrowskiego na język angielski, a także był bliskim jego współpracownikiem w realizacji trzyletniego grantu (1969–1972), który otrzymał Dąbrowski z *Canada Council*. W ramach tego projektu Piechowski odpowiedzialny był za opracowanie modelu badań empirycznych, metod analizy danych jakościowych, wykorzystania teorii i metodologii TPD do badań nad samorealizacją oraz wprowadzeniem wyników badań do obszaru edukacji uczniów zdolnych (Piechowski, 2008; Silverman, 1998).

⁴) Chciałabym podziękować Michaelowi M. Piechowskiemu za bezwarunkowe i bezinteresowne wspieranie moich działań i badań nad wzmożonymi pobudliwościami, za niekończące się dyskusje e-mailowe, a także za uwagi do tego artykułu.

pojawiają się ambiwalencje i ambitendencje, dominuje relatywizm wartości; poziom III charakteryzuje się dynamizmami rozwojowymi wskazującymi na pojawienie się czynnika trzeciego, ujawniającego się m.in. w pozytywnym niedostosowaniu, instynkcie twórczym, hierarchii wartości; na poziomie IV pojawia się świadome kształtowanie własnej osobowości, wewnętrzne kierowanie rozwojem, dążenie do syntezy, równowagi i integracji wewnętrznej poprzez realizowanie ideału indywidualnego i społecznego; na poziomie V dochodzi do harmonijnej jedności osobowości, równowagi i syntezy wewnętrznej, brak konfliktów wewnętrznych związany jest z urzeczywistnieniem ideału osobowości. Dezintegracja pozytywna to proces tworzenia się zintegrowanej osobowości jednostek wybitnie zdolnych i twórczych. Ma ona charakter wielostronny i wielopoziomowy. Wielostronność to wszechstronność rozwoju intelektualnego, uczuciowego i popędowego. Dezintegracja wielopoziomowa związana jest ze zjawiskiem hierarchiczności, z przechodzeniem z niższego na wyższy poziom rozwoju wewnętrznego, z odrzucaniem wartości niższego poziomu i odkrywaniem wartości poziomu wyższego. Hierarchiczność poziomów w rozwoju determinuje konflikty wewnętrzne generujące intensywne napięcia, przeżycia o silnym zabarwieniu emocjonalnym.

Konflikty między wartościami w dezintegracji jednopoziomowej mają charakter horyzontalny, to znaczy związany z jednym poziomem, i dotyczą konfliktu między dążeniem do celu a zaspokojeniem popędów. W miarę rozwijania się jednostka dochodzi do dezintegracji wielopoziomowej spontanicznej. Jest to początek hierarchizowania wartości i wielopoziomowych konfliktów wewnętrznych. Na tym poziomie pojawia się nieprzystosowanie pozytywne wspomagające rozwój, które jest związane z odwróceniem się od tego, „co jest” i zwróceniem się ku temu, „co ma być”, pojawia się także instynkt twórczy. Wzmożone pobudliwości psychiczne – intelektualna, wyobrazeniowa i emocjonalna – wprowadzają jednostkę w ustawiczne nieprzystosowanie do tego, co „niższe”, szukania ideału osobowości. Jednostka przeżywa liczne zaburzenia depresyjne i psychonerwice. Na poziomie dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej ujawnia się świadoma hierarchizacja wartości, jednostka potrafi doprecyzować swój ideał osobowości. Ujawnia się także czynnik trzeci, który jest dynamizmem ciągłego wyboru, postawa pozytywna lub negatywna wobec wpływów wewnętrznych i zewnętrznych. Jednostka nadal przeżywa konflikty i walkę wewnętrzną, ale pojawia się „pasja i radość rozwoju” związana z samodoskonaleniem się jednostki (Dąbrowski, 1979a, b; Piechowski, 2006, 2008).

POTENCJAŁ ROZWOJOWY A ZDOLNOŚCI

Teoria dezintegracji pozytywnej wyrosła na gruncie badań związanych ze zdrowiem psychicznym definiowanym jako zdolność do rozwoju, w kierunku wszechstronnego rozumienia, przeżywania, odkrywania i tworzenia coraz wyższej hierarchii rzeczywistości i wartości (Dąbrowski, 1979a, s. 29). Zdolność do rozwoju i jego poziom związane są z posiadaniem potencjałem, który składa się z trzech grup czynników: wrodzonego biologicznego, środowiska zewnętrznego oraz czynnika autonomicznego, nazwanego przez Dąbrowskiego czynnikiem trzecim. Pierwsza grupa czynników obejmuje pięć form wzmożonej pobudliwości psychicznej: psychomotorycznej, sensorycznej, wyobrazeniowej, intelektualnej i emocjonalnej oraz uzdolnienia, wybitną inteligencję i talent, a także załączki wewnętrznego środowiska psychicznego. Druga grupa to wpływy zewnętrzne, przede wszystkim społeczne, działające jako stymulatory lub inhibitory rozwoju jednostki. Ostatnia grupa obejmuje zespół czynników autonomicznych decydujących

o możliwości samodzielnego kierowania własnym rozwojem. Ujawnia się on najpóźniej, ponieważ najwcześniej w okresie adolescencji, i nie występuje u wszystkich osób zdolnych. Silny, pozytywny potencjał obejmuje wszystkie lub prawie wszystkie formy wzmożonej pobudliwości, ale szczególnie intelektualną, wyobraźniową i emocjonalną, wybitne uzdolnienia oraz oznaki wyłaniającego się wewnętrznego *milieu*. Osoby z silnym potencjałem są mało podatne na wpływ środowiska zewnętrznego, przy potencjale umiarkowanym lub słabym wpływ otoczenia i środowiska wychowawczego jest bardzo znaczący dla kierunku i poziomu rozwoju jednostki (Dąbrowski, 1979a). Silny, pozytywny potencjał rozwojowy w koncepcji Dąbrowskiego związany jest ze zdolnościami, rozumianymi jako *giftedness*. Zdaniem Piechowskiego (1986, s. 190) „*Giftedness* jest wieloaspektowym zjawiskiem, wzajemnie powiązanych i oddziałujących na siebie specyficznych uzdolnień, inteligencji, unikalnych cech osobowości oraz korzystnych zdarzeń środowiskowych”. Przyjęcie takiego rozumienia zdolności, opartego na potencjale rozwojowym, pozwala na włączenie do analizy zdolności także osobowości z uwzględnieniem sfery emocjonalno-społecznej. Grupa amerykańskich badaczy *Columbus Group*⁵⁾ uważa, że „*Giftedness* jest asynchronicznym rozwojem, w którym połączenie wybitnych zdolności intelektualnych, wzmożonej wrażliwości i intensywności powoduje powstanie wewnętrznych doświadczeń i świadomości, które są jakościowo różne od powszechnie przyjętych norm. Asynchronia ta zwiększa się wraz ze wzrostem poziomu zdolności intelektualnych. Wyjątkowość osób zdolnych sprawia, że są szczególnie podatne na zranienia i wymagają odpowiednich strategii w procesie wychowania, nauczaniu i terapii, w celu zapewnienia im możliwości optymalnego rozwoju” (Columbus Group, 1991, za: Tolan, 2013, s. 14).

Podane definicje mają wyraźne odniesienia do koncepcji rozwoju indywidualnego, opartego na potencjale rozwojowym, ze wskazaniem na procesy wewnętrzne i przeżycia osób zdolnych. Przyjęcie do analizy problemów zdolności perspektywy wynikającej z teorii Dąbrowskiego wskazuje na ważność holistycznego podejścia do zagadnienia uzdolnień, obejmującego zdolności, osobę oraz wymiary emocjonalne, moralne i duchowe (Battaglia, Mendaglio, Piechowski, 2014). Podejście takie jest odmienne od powszechnie przyjętego rozumienia zdolności, w którym podkreśla się znaczenie osiągnięć osób zdolnych (*gifted achiever*) i konieczność ich kształcenia ukierunkowanego na osiągnięcia jak najwyższych wyników i sukcesów w życiu (Renzulli, 1978; Gardner, 1999; Sternberg, 2000).

Dąbrowski wyróżnił trzy typy rozwoju: normalny, jednostronny oraz wielostronny, przyspieszony (Dąbrowski, 1975a, b, 1996). Rozwój normalny odnoszony jest do statystycznej normy charakteryzującej osobę o słabym PR, przeciętnej inteligencji z niedorozwojem emocjonalnym. Dwa pozostałe typy związane są z rozwojem osób zdolnych. Rozwój jednostronny charakteryzuje osoby o wybitnych uzdolnieniach, które głównie inwestują i intensywnie pracują nad doskonaleniem swojego talentu, bez zwracania uwagi na rozwój własnej osobowości. Koncentracja na zdolnościach i osiągnięciach z pomijaniem innych sfer psychicznych, takich jak rozwój emocjonalny i moralny, może prowadzić do twórczości wybitnej, ale nieakceptowanej przez społeczeństwo, a dzieła tych osób mogą być zaliczone do „ciemnej strony twórczości” (*dark side of creativity*)

⁵⁾ Nazwa *Columbus Group* pochodzi od spotkania teoretyków i praktyków zajmujących się zdolnościami, zorganizowanego w domu Stephanie S. Tolan mieszkającej w Columbus, Ohio, na którym ustalono definicję zdolności. W spotkaniu tym wzięły udział: Stephanie Tolan, Christine Garrison (aktualnie Neville), Linda Silverman, Kathi Kearney oraz Martha Morelock.

w odróżnieniu od jasnej, która związana jest z aktywnością twórczą osób wybitnie zdolnych o rozwiniętej sferze emocjonalnej i moralnej (Sternberg, 2010). Trzeci typ to rozwój przyspieszony, wielostronny, wielopoziomowy, w którym talent jest traktowany jako integralna część osobowości, a celem jednostki jest rozwijanie posiadanego potencjału w kierunku samorealizacji, transgresji i transcendencji (Dąbrowski, 1975a; Morelock, 1996; Piechowski, 2008).

WRAŻLIWOŚĆ I INTENSYWNOŚĆ, CZYLI WZMOŻONA POBUDLIWOŚĆ PSYCHICZNA

Termin „wzmożona pobudliwość psychiczna” został użyty przez Dąbrowskiego w 1938 r. na określenie zbyt silnej i intensywnej reakcji niektórych osób na stymulację wewnętrzną i zewnętrzną. W późniejszych publikacjach termin ten był używany najczęściej w kontekście omawiania potencjału rozwojowego. Oprócz tego określenia pojawiły się także inne, jak „nadpobudliwość” (Dąbrowski, 1938) i „nerwowość”, ale ten ostatni termin odnosił Dąbrowski nie do samej wzmożonej pobudliwości, lecz do jej objawów (Dąbrowski, 1958, s. 8–9). Sprawa przyjęcia odpowiedniego terminu w języku polskim wydaje się prosta, nieco bardziej skomplikowany jest problem w języku angielskim, ze względu na przyjęcie jako podstawy do tłumaczenia polskiego terminu „nadpobudliwość” jako *overexcitability* – „The prefix over attached to ‘excitability’ serves to indicate that the reactions of excitation are over and above average in intensity, duration and frequency” (Dąbrowski, 1996, s. 71). Termin ten mocno wrosł w obszar badań związanych ze zdolnościami, uzyskując status terminu-hasła. Mimo powszechnego jego użycia, autorzy podejmują jednak próby znalezienia właściwszego określenia dla wzmożonych pobudliwości. Termin w języku polskim „nadpobudliwość” i angielskim *overexcitability* ma negatywne konotacje i w obu przypadkach kojarzony jest z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD). Piechowski uważa, że *overexcitability* można zastąpić innym terminem, jak np. *intensity*, *heightened sensitivity*, *heightened excitability*, *superstimulatability*, chociaż – jego zdaniem – najlepszymi byłyby określenia *heightened excitability* lub *aliveness* (Piechowski, 2014a, s. 19–20). W prezentowanym artykule będzie używany termin „wzmożone pobudliwości” oraz oznaczenia, które są przyjęte w literaturze przedmiotu.

Zidentyfikowana przez Dąbrowskiego wzmożona wrażliwość i intensywność osób zdolnych były także zauważone wcześniej przez innych badaczy. William James odnotował, że osoby o głębokiej religijności charakteryzują się wzmożoną pobudliwością, która – jak twierdził – jest spowodowana stałą czujnością (*alert*) układu nerwowego do intensywnej reakcji na różnorodną stymulację (James, 1902/1936). O owej specyficznej „czujności” wspominał także Arnold Gesell – psycholog badający rozwój dzieci. Zauważył on, że dzieci zdolne przy urodzeniu są szczególnie czujne (*alert at birth*), chociaż jak przyznaje, nie ma systematycznych badań potwierdzających to spostrzeżenie (Gesell, Ilg, Ames, 1965, za: Freeman, 1985).

We wczesnych badaniach nad inteligencją Francis Galton wskazał na dwie właściwości różnicujące osoby o wysokiej i przeciętnej inteligencji. Pierwsza z nich to duża energia, określona przez niego jako zdolność do ciężkiej pracy (*energy is the capacity for labour*). Druga to wysoka wrażliwość (*sensitivity*) na wewnętrzną i zewnętrzną stymulację. Galton zauważył, że osoby wybitnie inteligentne charakteryzują się podwyższonym poziomem wrażliwości zmysłowej, ujawniającej się w zdolności dostrzegania nawet mi-

nimalnych zmian pomiędzy bodźcami, w odróżnieniu od osób o niskiej i przeciętnej inteligencji, u których wrażliwość jest zdecydowanie niska (Galton, 1883/2004, s. 17–23). Zdaniem niektórych badaczy nadwrażliwość (*supersensitivity*) małych dzieci jest źródłem ich wybitnych zdolności intelektualnych, umożliwia bowiem asymilację niezwyklej ilości sensorycznych doznań (Cruickshank, 1963, za: Freeman, 1985).

Cesare Lombroso, udowodniając tezę o patologicznym podłożu wybitnych zdolności, poszukiwał podobieństwa między osobami wybitnie utalentowanymi (geniuszami) i chorymi psychicznie (obłąkanymi). W pracy *Geniusz i obłąkanie* (1864/1987), analizując biografie i twórczość wybitnych artystów i naukowców, zauważył liczne podobieństwa między „geniuszami” i „obłąkanymi”, ale jednocześnie odnotował cechę wyraźnie różnicującą obie grupy, a była nią wyjątkowa „chorobliwa wrażliwość” wybitnych twórców, o charakterze nerwic, którą uznał za przejaw choroby psychicznej (Lombroso, 1987).

Kazimierz Dąbrowski był jednym z niewielu, który stanowczo sprzeciwiał się traktowaniu nerwic i zaburzeń psychicznych jako przejawów chorobowych. Pacjenci jego cierpieli na ciężkie nerwice, ale – jak twierdził Dąbrowski – właśnie z tej przyczyny byli tym, kim byli. Cytował często Prousta: „Wszystko, co znamy jako wielkie, pochodzi od nerwicowców. To oni, a nie inni założyli religie i stworzyli arcydzieła. Nigdy świat się nie dowie tego, co im zawdzięcza, a specjalnie nie dowie się tego, co oni wycierpieli, aby to dać światu. Smakujemy ich subtelną muzykę, piękne obrazy, tysiące rzeczy najdelikatniejszych, ale nie wiemy, ile bezsennych nocy, płaczu, spazmatycznego śmiechu, różyczek, astmy, epilepsji kosztowały one twórców, a szczególnie trwogi przed śmiercią, która jest najgorsza ze wszystkich” (Dąbrowski, 1979b, s. 7–8).

Cechą charakterystyczną wzmożonej pobudliwości psychicznej jest nadmiernie silna i długotrwała reakcja na stymulacje płynące z zewnętrznego i wewnętrznego środowiska, długie pozostawanie w pamięci afektywnej oraz swoistość reakcji na zróżnicowane bodźce. Swoistość ta polega na reakcji zgodnej z posiadaną dominującą formą pobudliwości. Na przykład osoba o wysokiej pobudliwości wyobraźniowej może reagować na bodźce intelektualne lub emocjonalne wyobrażeniami, urojeniami, które później mogą zamienić się w reakcję uczuciową lub intelektualną (Dąbrowski, 1979b, 1996; Piechowski, 1979).

Poszczególne formy wzmożonej pobudliwości posiadają specyficzne charakterystyki. Forma psychomotoryczna (P-OE) charakteryzuje się nadmiarem energii ujawniającej się w szybkim mówieniu, gwałtownych ruchach, intensywnej aktywności fizycznej, w przymusie działania, w tendencji do rywalizacji. Przejawy emocjonalnego napięcia tej formy pobudliwości to kompulsywne mówienie i paplanie, impulsywne reakcje, nerwicowe nawyki (tiki, obgryzanie paznokci), pracoholizm.

Forma sensoryczna (S-OE) związana jest ze wzmożonym odczuwaniem zmysłowym i estetycznym, z czerpaniem przyjemności z doznań wzrokowych, zapachowych, smakowych, dotykowych, słuchowych. Osoby posiadające tę formę pobudliwości odczuwają przyjemność w kontakcie z pięknymi przedmiotami, dźwiękiem słów i muzyki, kształtem, barwą, zrównoważonymi układami. Sensoryczne przejawy napięcia emocjonalnego mogą ujawnić się w braku umiarkowania w jedzeniu, nadmiernej pobudliwości seksualnej, zakupoholizmie, a także ciągłej dążności do bycia w centrum uwagi.

Forma intelektualna (T-OE) ujawnia się w zwiększonej aktywności umysłowej, ciekawości poznawczej, zdolności do długotrwałego wysiłku i koncentracji, namiętnej potrzebie czytania, umiejętności wnikliwej obserwacji, zdolności pamiętania szczegółów wzrokowych, umiejętności dokładnego planowania. Osoby o tym typie OE cha-

rakteryzują się skłonnością do zadawania dociekliwych pytań, lubią rozwiązywać problemy, mają tendencję do tworzenia nowych koncepcji. Charakteryzują się także myśleniem refleksyjnym, metamyśleniem, zamiłowaniem do teorii i analiz, szacunkiem dla logiki, myśleniem moralnym, introspekcją, zintegrowanym myśleniem konceptualnym i intuicyjnym, niezależnością myślenia (czasami bardzo krytycznego). Wzmożona pobudliwość intelektualna nie przejawia transferu napięcia emocjonalnego na aktywność intelektualną.

Forma wyobrazeniowa (M-OE) ujawnia się w swobodnej grze wyobraźni, bogatym kojarzeniu obrazów i wrażeń, w metaforycznym sposobie wyrażania się, fantazjowaniu i inwencji, łatwości wizualizacji wyobrażeń bogatych w szczegóły, tendencji do poetyckiej i dramatyzującej percepcji, animistycznym i magicznym myśleniem. Osoby z tą formą pobudliwości charakteryzują się upodobaniem do życia w świecie fantazji, zamiłowaniem do magii i bajek, tendencją do tworzenia wyimaginowanych osobistych światów i towarzyszy, teatralizacją. Przejawy napięcia emocjonalnego ujawniają się w spontanicznych wyobrażeniach animistycznych, nierozróżnianiu prawdy od fikcji, wyobrażaniu sobie sytuacji zagrożeń oraz w urojeniach i wyrafinowanych marzeniach.

Formę emocjonalną (E-OE) można zauważyć w intensywne, skomplikowanych, skrajnych pozytywnych i negatywnych uczuciach i emocjach, w empatii. Osoby posiadające tę formę pobudliwości mają świadomość istnienia szerokiej gamy uczuć. Pobudliwość emocjonalna wiąże się z silnymi objawami somatycznymi, takimi jak: kurcze żołądka, zamierające serce, rumienienie się, przyspieszone bicie serca, wilgotność dłoni. Silne objawy emocjonalne ujawniają się w zahamowaniu (nieśmiałość, wstydlivość), ekscytacji (entuzjazm), euforii, dumie, dobrej pamięci emocji, wstydzie, odczuciu nie-realności, w lękach i niepokojach, poczuciu winy, w zainteresowaniach problemami śmierci, nastrojach depresyjnych i samobójczych. Osoby o podwyższonej wrażliwości emocjonalnej mają tendencję do silnego przywiązywania się do istot żywych oraz miejsc, do głębokich relacji z niewielką liczbą osób. Jednostki te z trudnością przystosowują się do nowego środowiska, potrafią głęboko współczuć, silnie reagują na inne osoby, okazują czułość w relacjach, odczuwają samotność. Potrafią dobrze różnicować uczucia wobec siebie, co ujawnia się w wewnętrznych dialogach i tendencji do samooceny (Piechowski, 1979).

Wzmożone pobudliwości wpływają na sposób postrzegania, odczuwania, przeżywania, zachowania i funkcjonowania jednostki. Im więcej form wzmożonych pobudliwości posiada konkretna osoba, tym bogatszy i bardziej złożony jest odbiór i przetwarzanie docierających bodźców (Daniels, Piechowski, 2009; Piechowski, 1979, 2006).

Piechowski, wyjaśniając funkcjonowanie i specyficzność wzmożonych pobudliwości psychicznych, porównał je do pięciu kanałów, przez które przepływa informacja, lub barwnych filtrów. Dzięki filtrom doznania i przeżycia nabierają intensywności i barwności, a kanały określają rodzaj bodźców i specyficzność reakcji jednostki. Jeśli większość lub wszystkie kanały mają szerokie przekroje, to doznania i przeżycia są bogate, różnorodne, wzbogacające jednostkę, jednocześnie jednak nadmiar intensywnych odczuć i przeżyć może prowadzić do sporego zamieszania ujawniającego się w zwiększonej nerwowości, napięciach i wewnętrznych konfliktach, które, jak twierdził Dąbrowski, mogą być przejawem procesu rozwoju osobowości. Formy wzmożonej pobudliwości występują w różnych konfiguracjach, a w połączeniu z innymi dynamizmami mogą wspierać rozwój jednostki ku wyższym wartościom, doskonałości, samorealizacji, lub odwrotnie: ku depresji, rozdarciom, lękom, samobójczej śmierci (Dąbrowski, 1975b; Piechowski, 1979).

WZMOŻONA POBUDLIWOŚĆ PSYCHICZNA A ASYNCHRONICZNY ROZWÓJ

Dąbrowski zauważył asynchronię w rozwoju wybitnie zdolnych, za źródło której uznał potencjał rozwojowy, ale przede wszystkim wysoki poziom wzmożonej pobudliwości. Silny, pozytywny potencjał osób zdolnych powoduje, że dostrzegają, czują i rozumieją oni więcej, dokładniej, głębiej i inaczej w porównaniu z osobami o przeciętnych uzdolnieniach (Piechowski, 2014a; Silverman, 2013). Intensywność przeżyć osób zdolnych często jest niewłaściwie rozumiana przez otoczenie i może być przyczyną licznych problemów natury społecznej. Wysoki poziom energii ujawnianej przez dzieci często jest uważany za niekontrolowaną nadpobudliwość, wrażliwość emocjonalna jest interpretowana jako niedojrzałość, twórcza wyobraźnia jako fantazjowanie, a także jako utrata kontaktu z realnym światem i brakiem uwagi, dociekliwość intelektualna jest traktowana jako kwestionowanie autorytetów (Daniels, Piechowski, 2009). Zdarza się także, że osoby ze wzmożoną pobudliwością traktowane są jako jednostki z zaburzeniami w zachowaniu, z ADHD (Mika, 2006). Rodzajem asynchronii o charakterze społecznym, w koncepcji Dąbrowskiego, jest „pozytywne nieprzystosowanie”, które oznacza twórczą samodzielność rozwojową. Osoby o pozytywnym nieprzystosowaniu nie akceptują istniejących norm, systemów wartości i stereotypów społecznych. Zdaniem Dąbrowskiego niezgodę tę można uznać za pozytywną, jeśli jest wyrazem procesów indywidualnego rozwoju i tworzenia się systemu wartości, a także kształtowania postawy moralnej jednostki. Asynchronie można zauważyć także u osób uzdolnionych twórczo, zdolnościom tym często towarzyszy brak równowagi psychicznej spowodowanej posiadaniem nadmiernej wrażliwości. Twórcy popadają często w konflikty ze środowiskiem zewnętrznym, są nieprzystosowani do otoczenia, charakteryzują się zmiennością nastrojów, łączoną z pozytywnym infantylizmem psychicznym, który charakteryzuje się otwartością, szczerością, bogactwem wyobraźni i fantazji, wzmożoną wrażliwością (Dąbrowski, 1975b). Mają oni własne wysokie standardy wewnętrzne i świadomość posiadanych możliwości, zdolności do samodzielnego kierowania własnym twórczym rozwojem. Charakteryzują się także perfekcjonizmem i pasją w dążeniu do twórczego rozwoju osobowości, której integralną częścią są także ich talenty i zdolności. Rozwinięte wewnętrzne środowisko oraz wysoki potencjał rozwojowy wyznaczają unikatową, indywidualną drogę rozwoju. Otwartość, niezależność, bogactwo i różnorodność doznań i doświadczeń, które charakteryzują wybitne jednostki, wskazują na konieczność zmiany perspektywy widzenia zdolności i osób utalentowanych i twórczych. Należy przyjąć, że asynchroniczny rozwój jest normą dla tej grupy osób oraz ich rozwój ma charakter unikatowy, indywidualny, co oznacza, że nie istnieje dla nich jeden wzorzec rozwojowy (Dąbrowski, 1975b; Silverman, 2013).

METODY BADAŃ

Źródłem powstania kwestionariuszy do badania wzmożonych pobudliwości był materiał jakościowy zebrany przez Piechowskiego na Uniwersytecie Wisconsin-Madison⁶⁾. Pierwszym narzędziem był kwestionariusz OEQ (*Overexcitability Questionnaire*), który

⁶⁾ Chronologicznie rzecz biorąc, pierwszy kwestionariusz – niestety zaginiony – został opracowany przez Dąbrowskiego, o którym wspomina on w publikacji z 1938 roku. Kwestionariusz obejmował 100 pytań po 25 dla każdej formy pobudliwości; we wspomnianym artykule autor podaje tylko cztery jej formy (Dąbrowski, 1938, s. 5).

w pierwotnej wersji składał się z 46 pytań otwartych (Piechowski, 1979). Kwestionariusz ten był podstawą do opracowania jego późniejszych wersji (The 21-item OEQ; OEQ-Rev; OEQ Short Form). Na podstawie wyników otrzymanych z badań OEQ opracowane zostały kwestionariusze ilościowe oparte na samoocenie (OEQ-II; OEQ- II C) lub ocenie rodziców (OIP). Pierwsza wersja OEQ została utworzona na podstawie 433 wypowiedzi badanych, zawierających informacje o wzmożonych pobudliwościach⁷⁾. Kolejnym etapem było utworzenie skróconej wersji kwestionariusza OEQ, zawierającego 21 pozycji (Lysy, Piechowski, 1983). W 1997 r. powstała ostateczna wersja kwestionariusza OEQ-Rev (*OEQ-Rev: A 1997 revision of the 21-item*), obejmująca 24 pozycje (Piechowski, 2014a), oraz krótka wersja *OEQ Short Form 12 item*, która była adaptacją *OEQRev* (Ackerman, Miller, 1997). W wymienionych skalach osoby badane pisemnie odpowiadały na pytania, mając do dyspozycji dowolny czas. Otrzymane odpowiedzi oceniane były pod kątem ujawnionej pobudliwości w 3-stopniowej skali: 1 punkt za umiarkowaną formę, 2 punkty za średnią, 3 punkty za bardzo silną (Falk, Piechowski, Lind, 1994).

Przykładowe pytania z OEQ-Rev: # 1. Opisz, jak się czujesz, kiedy jesteś pełen/-a radości, zachwytu lub niezwykle szczęśliwy/-a. # 8. Jak dokładne są Twoje wizualne wyobrażenia zdarzeń, ludzi i rzeczy – prawdziwe lub wyimaginowane? Podaj przykłady. # 5. Opisz, co robisz, kiedy jesteś pełen/-a energii?

Kwestionariusz OEQ z pytaniami otwartymi był podstawą do opracowania kwestionariusza samooceny OEQ-II – *Overexcitability Questionnaire-II* (Falk i in., 1999, polska wersja została opracowana przez W. Limont, M.M. Piechowskiego, 2006). Kwestionariusz zawiera 50 pytań, po 10 dla każdego rodzaju pobudliwości. Każde pytanie oceniane jest przez badanego z wykorzystaniem pięciopunktowej skali Likerta od 1 (*zupełnie do mnie nie pasuje*) do 5 (*bardzo dobrze do mnie pasuje*). Wskaźniki zgodności wewnętrznej dla poszczególnych skal są wysokie i wynoszą: psychomotoryczna 0,86, sensoryczna 0,89, wyobrazeniowa 0,85, intelektualna 0,89, emocjonalna 0,84.

Przykładowe twierdzenia z OEQ-II: # 1, Lubię marzyć. # 3, Zachwycająca jest różnorodność dźwięku i koloru. # 10, Uwielbiam być w ruchu.

Kolejnym przedsięwzięciem było opracowanie kwestionariusza OEQ- II C dla dzieci od 6. do 11. roku życia. Zawiera on 25 pytań (Daniels, Falk, Piechowski, 2009, polska wersja W. Limont, M.M. Piechowski, 2013). W 2007 r. opracowano sześcioczynnikowy inwentarz dla rodziców *The Overexcitability Inventory for Parents: 28-Item, Six-Factor Version-OIP* (Falk, Silverman, Seegmiller, 2013).⁸⁾ Inwentarz ten składa się z 28 twierdzeń (po pięć itemów dla: psychomotorycznej, sensorycznej, intelektualnej, wyobrazeniowej i emocjonalnej OE oraz 3 twierdzenia dla empatii). Pytania w sześciu podskalach oceniane są w pięciopunktowej skali Likerta od 1 (*zupełnie nie pasuje do mojego dziecka*) do 5 (*bardzo pasuje do mojego dziecka*) z dodatkowym wyborem NA (*nie dotyczy*). Wskaź-

⁷⁾ Wypowiedzi te pochodziły z wcześniejszych badań, w których zbierano materiał m.in. z własnoręcznie napisanych autobiografii przez osoby badane oraz z testu werbalnej stymulacji (*Verbal Stimuli Test*) (Piechowski, 2008). Badani byli proszeni o podanie skojarzeń i własnych doświadczeń do konkretnych słów: wielki smutek, wielka radość, śmierć, osamotnienie, samotność, samobójstwo, wewnętrzny konflikt, ideał, sukces (Dąbrowski, 1996, s. 161–162, 177–179).

⁸⁾ W 2002 r. Helen Dudeney z *Australian Gifted Support Centre* zaadaptowała OEQ-II do badań prowadzonych z rodzicami dzieci zdolnych. Przeprowadzone analizy czynnikowe ujawniły, że wzmożona pobudliwość emocjonalna składa się z dwóch czynników: wrażliwości emocjonalnej i empatii.

niki zgodności wewnętrznej dla poszczególnych skal są wysokie i wynoszą: psychomotoryczna 0,89, sensoryczna 0,83, wyobraźniowa 0,81, intelektualna 0,87, wrażliwość emocjonalna 0,77 i emocjonalna empatia 0,89. Przykładowe twierdzenia OIP: #17., Moje dziecko wszystko obserwuje i analizuje. # 28. Moje dziecko bierze wszystko do serca⁹⁾.

Aktualnie do badań najczęściej jest wykorzystywany OEQ-II ze względu na szybkość i łatwość w posługiwaniu się nim i obliczaniu otrzymanych wyników. Kwestionariusz ten tłumaczony jest także na różne języki. Część badaczy jednak wykorzystuje jednocześnie dwa rodzaje kwestionariuszy (OEQ i OEQ-II), uzyskując w ten sposób bogatszy materiał i informacje o wzmózonych pobudliwościach (np. Piirto, Fraas, 2012).

BADANIA WZMOŻONYCH POBUDLIWOŚCI OSÓB ZDOLNYCH

Wczesne badania Dąbrowskiego zostały przeprowadzone w 1962 r. w Warszawie, wśród uczniów uzdolnionych intelektualnie i artystycznie (plastycznie, teatralnie, baletowo). Dąbrowski zauważył u badanych występującą nadpobudliwość wegetatywną, seksualną, afektywną i umysłową, które stanowiły podłoże do powstawania zespołów nerwicowych i psychonerwicowych (Dąbrowski, 1963). Kolejne badania przeprowadzone wśród młodzieży uzdolnionej ze szkół sportowych i artystycznych ujawniły u badanych obecność nerwic, psychonerwic oraz różnych form wzmózonej pobudliwości psychicznej (Dąbrowski, Kujawska, 1965). Młodzież zdolna charakteryzowała się wysokim poziomem emocjonalności, wzmózoną wrażliwością, intensywnością i głębokością reakcji na bodźce dochodzące ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego. Dąbrowski uznał, że nerwice i zaburzenia psychiczne są sygnałem o zachodzących wewnętrznym transformacjach, pojawianiu się wewnętrznego środowiska związanego z rozwojem jednostki w kierunku pełnej i harmonijnej osobowości (Dąbrowski, 1979a). Na podstawie badań, analiz biografii i twórczości wybitnie zdolnych i twórczych osób Dąbrowski sformułował tezę o kluczowym znaczeniu dla twórczego, wielostronnego i przyspieszonego rozwoju, trzech form wzmózonej pobudliwości: intelektualnej, wyobraźniowej i emocjonalnej (Dąbrowski, 1975a; Piechowski, 1979). Teza ta, dobrze udokumentowana przeprowadzonymi badaniami, posłużyła do przyjęcia hipotezy, że wzmózona pobudliwość psychiczna może być wskaźnikiem posiadanych zdolności (Piechowski, 1979; Tieso, 2007a, b).

Pierwsze badania z wykorzystaniem kwestionariusza OEQ z 46 pytaniami zostały przeprowadzone przez Piechowskiego (1979). W wyniku tych badań otrzymał 1426 odpowiedzi od 15 chłopców i 16 dziewcząt w wieku od 15 do 17 lat. Drugie badania zostały wykonane wspólnie z Nickiem Colangelo z wykorzystaniem OEQ z 21 pytaniami. Uzyskano w nich 1029 odpowiedzi od 29 dziewcząt i 25 chłopców w wieku od 12 do 17 lat (Piechowski, Colangelo, 1984). Ostatecznie otrzymano ok. 5000 odpowiedzi z kolejno przeprowadzonych badań (Piechowski, 2014a, s. 359). Wypowiedzi zostały przeanalizowane, opracowane i zamieszczone w znakomitej książce „*Mellow out, they say. If I only could.*” Pierwsze wydanie ukazało się w 2006 r., drugie poprawione i uzupełnione w 2014. Celem tego opracowania – jak napisał autor – jest ukazanie emocjonalności, intensywności i wzmózonej wrażliwości młodzieży zdolnej, które powodują, że jest ona pełna życia, bardziej twórcza, bardziej kochająca, bardziej czująca, bardziej wrażliwa,

⁹⁾ Aktualnie zostały przełożone na język polski: OEQ-REV, OEQ-II, OEQ-IIC, tłumaczenia i adaptacje językowe zostały wykonane przez W. Limont i M.M. Piechowskiego.

więcej dostrzegająca (Piechowski, 2014a, s. 3). Publikacja ta jest ważnym i cennym źródłem poznania wewnętrznych przeżyć i doświadczeń młodzieży o wysokim potencjale rozwojowym.

Możliwość szybkiego przeprowadzenia badań i ilościowego opracowania wyników otrzymanych z OEQ-II spowodowała dynamiczny rozwój zainteresowania OEs w wielu krajach świata. W przeprowadzonych do tej pory badaniach można wyodrębnić parę nurtów. Część badaczy koncentruje się na poszukiwaniu charakterystycznego profilu wzmożonej pobudliwości dla osób zdolnych. Uzyskane wyniki wskazują, że osoby uzdolnione intelektualnie mają wyższy poziom wszystkich form OEs w porównaniu z grupą kontrolną (Ackerman, 1997; Alias i in., 2013; Gallagher, 1985; Gross, Rinn, Jamieson, 2007; Moon, Montgomery, 2005; Piechowski, Cunningham, 1985; Silverman, Ellsworth, 1981; Siu, 2010) lub w S-OE, T-OE, M-OE (Brundzaite, Gintiliene, 2013; Limont i in., 2014) albo w T-OE i M-OE (Yakmaci-Guzel, Akarsu, 2006), a nawet tylko w T-OE (Wirthwein, Rost, 2011). U uczniów ze szkoły podstawowej stwierdzono wyższe wyniki w P-OE (Ackerman, 1997; Bouchard, 2004; Tieso, 2007b). Zdaniem niektórych autorów pobudliwość psychomotoryczna może być predykatorem zdolności u uczniów w młodszym wieku, a także wśród zdolnych nastolatków, na co wskazuje znaleziony wzorzec OEs z dominującym P-OE (Alias i in., 2013).

Natomiast artyści w porównaniu z osobami uzdolnionymi intelektualnie uzyskali wysokie wyniki we wszystkich formach OEs, ale zdecydowanie wyższe w M-OE i E-OE (Piechowski, Cunningham, 1985; Piechowski, Silverman, Falk, 1985) lub głównie w M-OE i E-OE (Brundzaite, Gintiliene, 2013).

Osoby uzdolnione twórczo, w porównaniu z grupą kontrolną, uzyskały wyższy poziom w M-OE i E-OE (Falk, Manzanero, Miller, 1997; Gallagher, 1985; Schiever, 1983; Silverman, Ellsworth, 1981; Yakmaci-Guzel, Akarsu 2006; Piechowski, Silverman, Falk, 1985). Wyniki uczniów uzdolnionych intelektualnie wskazują na pozytywne zależności między M-OE i T-OE a postawą twórczą (Limont i in., 2009).

Interesującym podejściem w badaniach wzmożonych pobudliwości są próby określenia ujawnianych wzorców profili OEs w konkretnej badanej grupie. Pierwsze takie badania, przeprowadzone wśród artystów z wykorzystaniem OEQ, zostały wykonane przez Piechowskiego i Cunninghama (1985). Otrzymali oni trzy charakterystyczne wzorce: A – w którym wszystkie formy OEs były we względnej równowadze; B – ze zdecydowaną dominacją emocjonalnej OE; C – z najniższą, wśród analizowanych wzorców, emocjonalną OE. W badaniach przeprowadzonych w Malezji wśród uczniów zdolnych intelektualnie (Alias i in., 2013) ujawnione zostały cztery profile wzmożonej pobudliwości, dwa z dominującą formą: M-OE lub P-OE oraz dwa wzorce profili zawierające wszystkie formy OE, ale jeden związany był z wysokimi, a drugi z niskim poziomem wzmożonych pobudliwości psychicznych.

W badaniach analizowano także profile wzmożonej pobudliwości w badaniach międzypłciowych. Rezultaty otrzymane z badań z udziałem uczniów szkoły podstawowej wykazały, że zdolne dziewczęta uzyskały wyższe wyniki w porównaniu z chłopcami we wszystkich formach OEs oprócz T-OE, w której lepsze rezultaty odnotowano wśród chłopców. Gdy wzięto pod uwagę uczniów szkoły średniej, dziewczęta otrzymały wyższe rezultaty już tylko w E-OE i S-OE (Tieso, 2007a, b; Miller i in., 2009; Moon, Montgomery, 2005; Siu, 2010; Wirthwein i in., 2011). Wyniki te mogą wskazywać na zmiany rozwojowe wśród dzieci i młodzieży w ujawnianych pobudliwościach. W badaniach młodzieży zdolnej intelektualnie w wieku 13–18 lat dziewczęta uzyskały wyższe wyniki w stosunku do chłopców w S-OE, M-OE i E-OE (Gross, Rinn, Jamieson, 2007; Limont

i in., 2010). Gdy uwzględniano osoby dorosłe, odnotowano wyższe wyniki kobiet w zakresie E-OE w porównaniu z mężczyznami (Miller, Silverman, Falk, 1994; Tieso, 2007b) lub w E-OE i M-OE (Ackerman, 1997), a także w E-OE i S-OE (Bouchet, Falk, 2001; Falk, Manzanero, Miller, 1997; Miller, Falk, Huang, 2009; Treat, 2006; Wirthwein i in., 2011).

W badaniach międzykulturowych kobiety uzyskały wyższe wyniki w E-OE i S-OE (Hiszpania, Tajwan, Meksyk, USA) w porównaniu z mężczyznami (Falk i in., 2008)¹⁰⁾. W innych badaniach międzykulturowych (Korea i USA) kobiety z USA uzyskały wyższe niż mężczyźni wyniki w P-OE i M-OE. Jednocześnie nie odnotowano różnic międzypłciowych w badaniach przeprowadzonych w Korei (Piiro, Montgomery, May, 2008) oraz w Turcji (Yakmaci-Guzel, Akarsu, 2006).

Zdecydowanie inny profil pobudliwości otrzymano w badaniach wśród zdolnych chłopców i mężczyzn. Chłopcy ze szkoły podstawowej uzyskali wyższe wyniki w T-OE, a uczniowie szkoły średniej w T-OE i P-OE (Tieso, 2007a), natomiast chłopcy w wieku 13–18 lat w P-OE (Limont i in., 2010). W badaniach przeprowadzonych wśród zdolnych mężczyzn stwierdzono podwyższony poziom P-OE (Lysy, Piechowski, 1983); T-OE (Miller, Silverman, Falk, 1994; Miller, Falk, Huang, 2009; Siu, 2010; Tieso, 2007b) lub nieco wyższy P-OE i T-OE (Wirthwein i in., 2011) natomiast w badaniach międzykulturowych w Hiszpanii, Meksyku, Tajwanie uzyskali rezultaty wskazujące na wyższy poziom S-OE. W badaniach amerykańskich odnotowano wśród mężczyzn wyższe wyniki w P-OE, T-OE, M-OE (Bouchet, Falk, 2001; Falk i in., 2008; Treat, 2006), podobne rezultaty otrzymano w badaniach koreańskich (Moon, Montgomery, 2005). W innych badaniach amerykańskich mężczyźni uzyskali wyniki wyższe w S-OE i E-OE (Piiro, Montgomery, May, 2008).

Rezultaty przytoczonych badań wskazują na istnienie odmiennych profili wzmożonych pobudliwości u osób zdolnych odmiennej płci. U kobiet stwierdzono przewagę S-OE i E-OE, natomiast u mężczyzn w P-OE i T-OE. Wyraźne zróżnicowanie profili między płciami może wiązać się z różnymi stylami myślenia i strategiami poznawczymi, co może mieć znaczenie dla kształcenia uczniów zdolnych. Uwzględnianie zróżnicowania płci stanowi zatem ważny element badań empirycznych, ale powinno być także uwzględniane w oddziaływaniach edukacyjnych skierowanych do uczniów zdolnych.

Interesującym tropem badawczym jest próba określenia powiązań między typami wzmożonej pobudliwości a uzdolnieniami kierunkowymi. Badania takie prowadzone są w Polsce na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika¹¹⁾. Wyniki z badań młodzieży w wieku 13–15 wykazały pozytywną zależność między zdolnościami muzycznymi i P-OE, uzdolnieniami plastycznymi i S-OE, intelektualnymi i T-OE OE (Limont, 2012a, b). Badania

¹⁰⁾ W badaniach międzykulturowych analizy wyników badań z uwzględnieniem różnic płci zostały przeprowadzone w Hiszpanii, Meksyku, w Tajwanie i w USA, w badaniach z Turcji brak danych na ten temat.

¹¹⁾ W ramach grantu 1 H01F 094 30 otrzymanego przez Wiesławę Limont z MNiSW zostały przeprowadzone szerokie badania wśród zdolnych uczniów. Celem badań, prowadzonych od wielu lat, jest poszukiwanie związków między formami OEs a innymi wymiarami, takimi jak: osobowość, temperament, zdolności i postawa twórcza, perfekcjonizm, style twórczego zachowania, motywacja i inne. Ważnym obszarem badawczym jest także szukanie zależności między OEs a uzdolnieniami kierunkowymi, ze szczególnym uwzględnieniem specyficzności dziedzinowej tych uzdolnień. Aktualnie trwają prace na nowym projektem, w którym będą kontynuowane wcześniejsze badania a także zostanie wykonana walidacja kwestionariuszy OEQ-II, OEQ-IIC i OIP.

młodzieży w wieku 17 lat uczęszczającej do sprofilowanych klas w liceum wykazały, że uczniowie z klas sportowych uzyskali wyższe wyniki w P-OE, natomiast z klas o profilu pedagogicznym, humanistyczno-artystycznym i humanistyczno-plastycznym wyższe wyniki w S-OE, E-OE, T-OE. Badania porównawcze studentów pedagogiki i sztuk pięknych wykazały różnice w dominującej formie pobudliwości: pedagodzy uzyskali wyższe wyniki w E-OE, a plastycy w S-OE (Limont, 2012a, b). W badaniach koreańskich młodzież ucząca się w specjalistycznych szkołach średnich ujawniła różne profile pobudliwości. Uczniowie szkół artystycznych uzyskali wyższe wyniki P-OE, S-OE i M-OE; uzdolnieni intelektualnie – T-OE, uzdolnieni w zakresie języków obcych – E-OE (Moon, Montgomery, 2005). Wyniki otrzymane w badaniach polskich i koreańskich mogą wskazywać na istnienie specyficznych powiązań między uzdolnieniami kierunkowymi a formami OEs.

PODSUMOWANIE I Dyskusja

Zgodnie z koncepcją Dąbrowskiego silny potencjał rozwojowy związany jest z wybitnymi zdolnościami i co najmniej z trzema formami wzmożonej pobudliwości: intelektualnej, wyobraźniowej, emocjonalnej. Posłużyło to do sformułowania hipotezy, że wzmożona pobudliwość może być lepszym wskaźnikiem zdolności niż istniejące testy inteligencji. Wyniki otrzymane z badań wykazały duże zróżnicowanie w profilach pobudliwości osób zdolnych. Część badaczy pisze, że osoby wybitnie zdolne intelektualnie charakteryzują się podwyższonym poziomem wszystkich form pobudliwości. Mimo że wyniki otrzymane z części badań wskazują na zróżnicowane profile OEs, to zawsze jednak obejmują one T-OE i M-OE. Ciekawe, że w badaniach europejskich (Polska, Litwa) uzyskano profil S-OE, T-OE i M-OE (Brundzaitė, Gintiliene, 2013; Limont i in., 2014), a w badaniach niemieckich zdolni intelektualnie charakteryzowali się co prawda wyższym poziomem T-OE, ale jak twierdzą badaczki (Wirthwein i in., 2011), wykonane przez nie analizy wykluczają możliwość traktowania T-OE jako predyktora zdolności intelektualnych. Sądzę, że w tym przypadku doszło do nieporozumienia, wzmożone pobudliwości bowiem są czymś innym niż zdolności, nie można zatem oczekiwać, że intelektualna OE jest wskaźnikiem zdolności intelektualnych, a wzmożona pobudliwość wyobraźniowa jest wskaźnikiem posiadanej wyobraźni.

Różnice w profilach OEs osób zdolnych mogą być związane także z wykorzystaniem różnych kryteriów selekcyjnych doboru osób do badań. W badaniach europejskich takim kryterium był poziom inteligencji określany za pomocą testów inteligencji. W badaniach amerykańskich często wykorzystywano kryteria pedagogiczne, a także nominacje nauczycielskie, przynależność do grup edukacyjnych w programach dla uczniów zdolnych (Mendaglio, 2012). Oznacza to dosyć swobodne i szerokie kryterium kwalifikacyjne do grupy kryterialnej.

W badaniach uczniów ze szkoły podstawowej zauważono dominację P-OE (Ackerman, 1997; Bouchard, 2004). Wynik ten potwierdziły także badania zdolnych nastolatków w Malezji, znaleziono bowiem u zdolnych uczniów profil OEs z dominacją P-OE (Alias i in., 2013). Dąbrowski uważał, że psychomotoryczna OE należy do niższej formy wzmożonej pobudliwości psychicznych w porównaniu z intelektualną, wyobraźniową i emocjonalną. Twierdził, że P-OE nabiera znaczenia w kontekście pozostałych form wzmożonej pobudliwości, a samodzielne jej występowanie nie ma znaczenia dla rozwoju jednostki. Czyżby Dąbrowski nie doceniał ważności psychomotorycznej OE dla rozwoju osób zdolnych we wczesnym okresie życia?

Interesujące wydaje się porównanie wyników uzyskanych przez artystów, osoby uzdolnione intelektualnie oraz posiadające zdolności twórcze. W omawianych grupach wykryto dominującą formę M-OE, a dodatkowo E-OE wśród artystów i osób uzdolnionych twórczo, a T-OE u osób uzdolnionych intelektualnie. Wynik ten może wskazywać na znaczenie wzmożonej pobudliwości wyobraźniowej dla twórczej działalności artystycznej i naukowej. Czy występowanie M-OE w połączeniu z E-OE u artystów i osób z uzdolnieniami twórczymi może mieć związek z wyobraźnią twórczą rozumianą jako warunek konieczny dla twórczej aktywności, ale także dla rozwoju duchowego jednostki (Limont, 1996; Sztuka, 2010)?

W badaniach międzypłciowych odnotowano różne profile wzmożonych pobudliwości. U kobiet dominującymi formami są S-OE i E-OE, a także w części badań M-OE. U mężczyzn natomiast dominują formy P-OE i T-OE, w niektórych przypadkach pojawiała się także podwyższona S-OE. Wynik ten oznacza, że u kobiet dominuje zmysłowe, estetyczne i emocjonalne doświadczanie rzeczywistości, posiadają one świadomość istnienia szerokiej gamy uczuć, są empatyczne, czerpią przyjemność w kontakcie z pięknymi przedmiotami i przyjemnymi doznaniem zmysłowymi. U mężczyzn natomiast dominuje intelektualne doświadczanie rzeczywistości, połączone z dużą energią, z ciekawością poznawczą, umiejętnością wnikliwej obserwacji, a także tendencją do rywalizacji. Różne wzorce wzmożonej pobudliwości ujawnione u kobiet i mężczyzn można interpretować zgodnie z wynikami badań związanych z Otwartością na doświadczenia (wymiar osobowości Wielkiej Piątki). Na podstawie wyników z licznych wieloaspektowych badań wyodrębniono w Otwartości na doświadczenia dwa wymiary „Intelekt (I)” i „Otwartość (O)”. Najogólniej można określić, że Intelekt ujawnia się w dążeniu do „prawdy”, a Otwartość w dążeniu do „piękna” (Kaufman, 2013). Czy różnice w profilach OE kobiet i mężczyzn mogą wskazywać na style poznawcze lub posiadane zdolności?

Ciekawe są także wyniki polskich i koreańskich badań związanych z uzdolnieniami kierunkowymi. Odnotowano bowiem pozytywne zależności między specyficznymi dziedzinowo zdolnościami a wyraźnie dominującą jedną z form OE. Na pozytywne zależności między specyficznymi uzdolnieniami a konkretną formą OE wskazują także inni badacze (Alias i in., 2013). Czy dominacja konkretnej formy wzmożonej pobudliwości u osób o specyficznych zdolnościach działa jak filtr, żeby użyć porównania Piechowskiego? Jakie konstelacje strukturalne lub zależności relacyjne mogą się pojawić w kontekście uzdolnień kierunkowych, dominującej formy wzmożonej pobudliwości i pozostałych wymiarów potencjału rozwojowego, w tym także czynnika trzeciego?

Inną przyczyną otrzymania zróżnicowanych profili OE może być narzędzie użyte do badań. Część badaczy korzystało z kwestionariusza albo OEQ, bądź OEQ-II, a w niektórych przypadkach zostały wykorzystane obie skale jednocześnie, co mogło wpłynąć na zróżnicowanie otrzymanych wyników.

Wobec dynamicznego rozwoju badań OE w kontekście zdolności i bezrefleksyjnego arbitralnego uznania przez niektórych badaczy, że OE są jedynymi wskaźnikami lub predyktorami zdolności, warto zacytować uwagę Piechowskiego, w której przestrzega przed niewłaściwym rozumieniem wzmożonej pobudliwości psychicznej. Podkreśla on, że nie istnieje żadna teoria wzmożonej pobudliwości, że są tylko formy wzmożonej pobudliwości, które intensyfikują i wzbogacają doświadczenia jednostki (Piechowski, 2014b)¹²⁾. Uwaga ta jest ważna w kontekście redukcjonistycznego podejście w badaniach

¹²⁾ „The concept of *overexcitabilities* is often erroneously called a *theory of overexcitabilities*. Overexcitabilities are nothing more than descriptive characteristics of an intensified quality of

do wzmożonych pobudliwości jako wskaźnika zdolności, bez wiązania ich z innymi wymiarami. Zrozumienie fenomenu, jakim jest zjawisko *giftedness*, w perspektywie teorii Dąbrowskiego, wymaga nieco głębszego namysłu i analiz.

W prezentowanym przeglądzie przytoczono zaledwie mały fragment badań prowadzonych w obszarze zdolności z perspektywy teorii Dąbrowskiego. W takim ujęciu *giftedness* jest rozumiana holistycznie, a rozwój obejmuje nie tylko zdolności, lecz także całą osobę, z wymiarami emocjonalnymi, moralnymi i duchowymi. Dzięki Piechowskiemu (1979), który wprowadził teorię dezintegracji pozytywnej do obszaru pedagogiki i psychologii zdolności, rozumienie zdolności jako potencjału rozwojowego rozszerza obszar badań na poziomy rozwoju osobowego z dynamizmami pojawiającymi się na kolejnych poziomach. W ostatnich latach badania wzmożonych pobudliwości osób zdolnych zostały rozszerzone o szukanie zależności między formami wzmożonej pobudliwości a osobowością (Limont i in., 2014), perfekcjonizmem (Śliwińska, Limont, Dreszer, 2008), samooceną, zdolnościami przywódczymi (Battaglia, Mendaglio, Piechowski, 2014)¹³.

BIBLIOGRAFIA

- Ackerman, C.M. (1997). Identifying gifted adolescents using personality characteristics: Dabrowski's overexcitabilities. *Roepfer Review*, 19, 229–236.
- Ackerman, C., Miller, N.B. (1997, November). *Exploring a shortened version of the Overexcitability Questionnaire*. Paper presented at the annual meeting of the National Association for Gifted Children, Little Rock, AR.
- Alias, A., Rahman, S., Majid, R.A., Yassin, S.F.M. (2013). Dabrowski's overexcitabilities profile among gifted students. *Asian Social Science*, 9(16), 120–125.
- Battaglia, M.M.K., Mendaglio, S., Piechowski M.M. (2014). Kazimierz Dabrowski. A life of positive maladjustment (1902–1980). W: A. Robinson, J. Jolly (red.), *A century of contributions to gifted education. Illuminating lives* (s. 181–198). New York, London: Routledge.
- Bouchard, L. (2004). An instrument for the measure of Dabrowskian overexcitabilities to identify gifted elementary students. *Gifted Child Quarterly*, 48(4), 339–351.
- Bouchet, N.M., Falk, F.R. (2001). The relationship among giftedness, gender, and overexcitability. *Gifted Child Quarterly*, 45, 4, 260–267.
- Brundzaite, K., Gintiliene, G. (2013, September). *Overexcitabilities of intellectually and artistically gifted children and youth*. Poster presented at the 16th European Conference on Developmental Psychology, Lausanne.
- Colangelo, N., Zaffrann, R.T. (red.). (1979). *New voices in counseling the gifted*. Dubuque, IA: Kendall/Hunt.
- Cruickshank, W. (1963). *Psychology of exceptional children and youth*. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Daniels, S., Falk, R.F., Piechowski, M.M. (2009). *OEQ- II C dla dzieci od szóstego do jedenastego roku życia.* Westminster, CO: Gifted Development Center (polska wersja W. Limont, M.M. Piechowski, 2013).
- Daniels, S. Piechowski M.M. (2009). Embracing intensity: Overexcitability, sensitivity, and the developmental potential of the gifted. W: S. Daniels, M.M. Piechowski (red.), *Living with intensity. understand-*

experiencing. Nervous systems vary in regard to how high and how long they can sustain stimulation. They also vary in the degree and range of stimulation as well as sensitivity—the qualities of experiencing” (Piechowski, 2014b, s. 12).

¹³ W artykule nie uwzględniono problemów związanych z asynchronicznym rozwojem i terapią osób zdolnych (Neville, Piechowski, Tolan, red. 2013), ale jest to temat na inny artykuł.

- ing the sensitivity, excitability, and emotional development of gifted children, adolescents, and adults* (s. 3–17). Scottsdale, AZ: Great Potential Press.
- Dąbrowski, K. (1938). Typy wzmożonej pobudliwości psychicznej. *Biuletyn Instytutu Higieny Psychicznej*, 3–4, 3–26.
- Dąbrowski, K. (1958). *Nerwowość dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS.
- Dąbrowski, K. (1963). Osobowość, wybitne uzdolnienia i psychonerwice u dzieci i młodzieży. *Zdrowie Psychiczne*, 1,2 [7,8], 53–63.
- Dąbrowski, K. (1975a). *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezyntegrację pozytywną*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej.
- Dąbrowski, K. (1975b). *Trud istnienia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dąbrowski, K. (1979a). Co to jest zdrowie psychiczne? W: K. Dąbrowski (red.), *Zdrowie psychiczne* (s. 7–35). Warszawa: PWN.
- Dąbrowski, K. (1979b). *Psychoterapia przez rozwój*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej.
- Dąbrowski, K. (1996). *Multilevelness of emotional and instinctive functions*. Lublin: TN KUL.
- Dąbrowski, K., Kujawska, J. (1965). Psychonerwice u młodzieży wybitnie uzdolnionej ze szkół artystycznych i sportowych. *Zdrowie Psychiczne*, 6, 1, 24–35.
- Falk, R.F., Manzanero, J.B., Miller, N.B. (1997). Developmental potential in Venezuelan and American artists: A cross-cultural validity study. *Creativity Research Journal*, 10(2 i 3), 201–206.
- Falk, R.F., Lind, S., Miller, N.B., Piechowski, M.M., Silverman, L. (1999). *OEQ-II: Overexcitability Questionnaire-II*. Copyright, Institute for the Study of Advanced Development, Denver, 1999 (tłum. F. Leśniak, adaptacja W. Limont, M.M. Piechowski, 2006).
- Falk, R.F., Piechowski, M.M., Lind, S. (1994, May). *Criteria for rating the intensity of overexcitabilities*. Unpublished manuscript. Running head „OEQ Manual”.
- Falk, R.F., Yakmaci-Guzel, B., Chang, A., Pardo, R., Chavez-Eakle, R.A. (2008). Measuring overexcitability: Replication across five countries. W: S. Mendaglio (red.), *Dabrowski's theory of positive disintegration* (s. 183–199). Scottsdale AZ: Great Potential Press, Inc.
- Falk, R.F., Silverman, L.K., Seegmiller, L. (2013). *The Overexcitability Inventory for Parents: 28-Item, Six-Factor Version. Manual, Scoring System, and Questionnaire*. Copyright, Institute for the Study of Advanced Development, Denver.
- Freeman, J. (1985). Emotional aspects of giftedness. W: J. Freeman (red.), *The psychology of gifted children. Perspectives on development and education* (s. 247–264). Chichester: Wiley.
- Gallagher, S.A. (1985). A comparison of the concept of overexcitabilities with measures of creativity and school achievement in sixth grade students. *Roeper Review*, 8, 115–119.
- Galton, F. (1883/2004). *Inquiries into human faculty and its development*. Macmillan. (The first corrected proof, 2004) <http://galton.org/> [dostęp: 16.06.2014].
- Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed: Multiple intelligences for 21st century*. New York: NY: Basic Books.
- Gesell, A., Ilg, F.L., Ames, L.B. (1965). *The child from five to ten*. London: Hamish Hamilton.
- Gross, M., Rinn, A.N., Jamieson, K.M. (2007). Gifted adolescents' overexcitabilities and self-concepts: An analysis of gender and grade level. *Roeper Review*, 29, 240–248.
- James, W. (1902/1936). *The varieties of religious experience*. New York: Modern Library.
- Kaufman, S.B. (2013). *Ungifted. Intelligence redefined*. New York: Basic Books.
- Limont, W. (1988). Inny świat? Czy nieznany nasz własny? Cz. II. *Plastyka w Szkole*, 6, 356–360.
- Limont, W. (1996). Analiza wybranych mechanizmów wyobraźni twórczej. Badania eksperymentalne. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Limont, W. (2012a). *Overexcitability and specific abilities*. Prezentacja na the 13th International ECHA Conference. Giftedness Across the Lifespan. Münster, Germany, wrzesień 2012.
- Limont, W. (2012b). 'Passion of growth': Giftedness and creativity in the Theory of Posi-

- tive Disintegration*. W: A. Ziegler, Ch. Fischer, H. Stoeger, M. Rutlinger (red.), *Gifted education as a life-long challenge: Essays in honour of Franz Mönks* (s. 43–56). Berlin-Münster: LIT Verlag.
- Limont, W., Dreszer, J., Bedyńska, S., Piechowski, M.M. (2009). Overexcitability and creative attitude of gifted students. W: S. Popek, R.E. Bernacka, C.W. Domański, B. Gawda, D. Turska, A.M. Zawadzka (red.), *Psychologia twórczości. Nowe horyzonty. Psychology of creativity. New approaches* (s. 317–326). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Limont, W., Dreszer, J., Bedyńska, S., Śliwińska, K. (2010). WzmóŜona pobudliwość psychiczna, wybrane cechy osobowości a płeć szczególnie zdolnych uczniów. W: A. E. Sękowski, W. Klinkosz (red.), *Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii* (s. 33–62). Lublin: TN KUL.
- Limont, W., Dreszer-Drogórób, J., Bedyńska, S., Śliwińska, K., Jastrzębska, D. (2014). ‘Old wine in new bottles’? Relationships between overexcitabilities, the Big Five personality traits and giftedness in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 69, 199–204.
- Lombroso C. (1864). *Genio e follia*. Milan: Chusi.
- Lombroso C. (1987). *Geniusz i obłąkanie*. Warszawa: PWN.
- Lysy, K.Z., Piechowski, M.M. (1983). Personal growth: An empirical study using Jungian and Dabrowskian measures. *Genetic Psychology Monographs*, 108, 267–320.
- Mendaglio, S. (2012). Overexcitabilities and giftedness research: A call for a paradigm shift. *Journal for the Education of the Gifted*, 35(3), 207–219.
- Mika, E. (2006). Giftedness, ADHD, and overexcitabilities: the possibilities of misinformation. (Research Commentary Point – Counterpoint: Diagnosis of Giftedness and ADHD). *Roeper Review*, 28(4), 237–242.
- Miller, N.B., Falk, R.F., Huang, Y. (2009). Emotional development, intellectual ability, and gender. *Journal for the Education of the Gifted*, 18, 20–38.
- Miller, N.B., Silverman, L.K., Falk, R.F. (1994). Emotional development, intellectual ability, and gender. *Journal for the Education of the Gifted*, 18(1), 20–38.
- Moon, J. H., Montgomery, D. (2005). Profiles of overexcitabilities for Korean high school gifted students according to gender and domain of study. *Journal of Gifted/Talented Education*, 15, 1–10.
- Morelock, M.J. (1996). On the nature of giftedness and talent: Imposing order on chaos. *Roeper Review*, 19(1), 4–12.
- Neville, Ch.S., Piechowski, M.M., Tolan, S.S. (red.). (2013). *Off the charts. Asynchrony and the gifted child*. Unionville, NY: Royal fireworks Press.
- Piechowski, M.M. (1986). The concept of developmental potential. *Roeper Review*, 8(3), 190–197.
- Piechowski, M.M. (1979). Developmental potential. W: N. Colangelo, R. Zaffrann (red.), *New voices in counseling the gifted* (s. 25–57). Dubuque, Iowa: Kendall Hunt.
- Piechowski, M. (2006). *‘Mellow out’, they say if I only could. Intensities and sensitivities of the young and bright*. Madison, Wisconsin: Yunasa Books.
- Piechowski, M. (2008). Discovering Dabrowski’s theory. W: S. Mendaglio (red.), *Dabrowski’s Theory of Positive Disintegration* (s. 41–77). Scottsdale, AZ: Great Potential Press, Inc.
- Piechowski, M.M. (2014a). *‘Mellow out’, they say. If I only could. Intensities and sensitivities of the young and bright* (2nd ed.). Unionville, NY: Royal Fireworks Press.
- Piechowski, M.M. (2014b). Rethinking Dabrowski’s theory: I. The case against primary integration. *Roeper Review*, 36, 11–17.
- Piechowski, M.M., Colangelo, N. (1984). Developmental potential of the gifted. *Gifted Child Quarterly*, 28(2), 80–88.
- Piechowski, M.M., Cunningham, K. (1985). Patterns of overexcitability in a group of artists. *Journal of Creative Behavior*, 19(3), 153–174.
- Piechowski, M.M., Silverman, L.K., Falk, R.F. (1985). Comparison of intellectually and artistically gifted on five dimensions of mental functioning. *Perceptual and Motor Skills*, 60, 539–549.
- Piechowski, M.M., Miller, N.B. (1995). Assessing developmental potential in gifted

- children: A comparison of methods. *Roepers Review*, 17(3), 176–180.
- Piirto, J., Montgomery, D., May, J. (2008). A comparison of Dabrowski's overexcitabilities by gender for American and Korean high school gifted students. *High Ability Studies*, 19(2), 141–153.
- Piirto, J., Fraas, J. (2012). A mixed-methods comparison of vocational and identified-gifted high school students on the overexcitability questionnaire. *Journal for the Education of the Gifted*, 35, 3–34.
- Renzulli, J.S. (1978). What makes giftedness? Reexamining definition. *Phi Delta Kappan*, 60, 180–184.
- Schiever, S.W. (1983). *The relationship of Dabrowski's theory of emotional development to giftedness and creativity*. Unpublished doctoral dissertation, University of Arizona, Tucson, AZ.
- Silverman, L.K. (Fall, 1998). Dabrowski's theory and the psychology of giftedness. *Quest*, 9, (2), 2–7. The newsletter of the Division of Research and Evaluation, National Association for Gifted Children.
- Silverman, L.K. (2013). Asynchronous development: Theoretical bases and current applications. W: Ch.S. Neville, M.M., Piechowski, S.S. Tolan (red.), *Off the charts. Asynchrony and the gifted child* (s. 18–47). Unionville, NY: Royal Fireworks Press.
- Silverman, L.K., Ellsworth, B. (1981). The Theory of Positive Disintegration and its implication for giftedness. W: N. Duda (red.), *Theory of Positive Disintegration: Proceedings of the Third International Conference* (s. 179–194). Miami, FL: Xerox.
- Siu, A.F.Y. (2010). Comparing overexcitabilities of gifted and non-gifted school children in Hong Kong: does culture make a difference? *Asia Pacific Journal of Education*, 30(1), 71–83.
- Sternberg, R.J. (2000). Giftedness as developing expertise. W: K.A. Heller, F.J. Mönks, R.J. Sternberg, R.F. Subotnik (red.), *International handbook of giftedness and talent* (s. 55–66). Amsterdam: Elsevier.
- Sternberg, R.J. (2010). *The dark side of creativity and how to combat it*. New York: Cambridge University Press.
- Sztuka, K. (2010). *Wyobraźnia a rozwój duchowy*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Śliwińska, K., Limont, W., Dreszer, J. (2008). Perfekcjonizm a osiągnięcia szkolne uczniów. W: W. Limont, J. Cieślakowska, J. Dreszer (red.), *Zdolności. Talent. Twórczość*. T. I (s. 103–117). Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Tieso, C.L. (2007a). Overexcitabilities: a new way to think about talent? (Patterns of Overexcitability). *Roepers Review*, 29(4), 232–239.
- Tieso, C.L. (2007b). Patterns of overexcitabilities in identified gifted students and their parents: A hierarchical model. *Gifted Child Quarterly*, 51(1), 11–22.
- Tolan, S.S. (2013). Hollingworth, Dabrowski, Gandhi, Columbus, and some others: The history of the Columbus Group. W: C.S., Neville, M.M., Piechowski, S.S. Tolan (red.), *Off the charts. Asynchrony and the gifted child* (s. 9–17). Unionville, NY: Royal Fireworks Press.
- Treat, A.R. (2006). Overexcitability in gifted sexually diverse populations. *Journal of Secondary Gifted Education*, 17(4), 244–257.
- Wirthwein, L., Rost, D.H. (2011). Focussing on overexcitabilities: Studies with intellectually gifted and academically talented adults. *Personality and Individual Differences*, 51(3) 337–342.
- Wirthwein, L., Becker, C.V., Loehr, E.M., Rost, D.H. (2011). Overexcitabilities in gifted and non-gifted adults: does sex matter? *High Ability Studies*, 22, 2, 145–153.
- Yakmaci-Guzel, B., Akarsu, F. (2006). Comparing overexcitabilities of gifted and non-gifted 10th grade students in Turkey. *High Ability Studies*, 17(1), 43–56.

“DIFFERENT WORLD? OR THEIR OWN UNKNOWN WORLD?” DEVELOPMENTAL POTENTIAL, OVEREXCITABILITY AND TALENTS

Abstract: The article aims to review fundamental issues and studies connected with talents according to Kazimierz Dąbrowski's concept. According to this theory, talents are understood as giftedness – a phenomenon connected with developmental potential which includes five types of overexcitability, intelligence, specific abilities and talents and unique personality traits. Psychomotor overexcitability, sensual overexcitability, intellectual overexcitability, imaginal overexcitability and emotional overexcitability – the three last ones in particular – have been considered the key characteristics of gifted individuals. The research on overexcitability with the use of the Overexcitability Questionnaire and the Overexcitability Questionnaire II conduct-

ed among highly gifted individuals showed different profiles of overexcitability depending on the type of talent, gender and age. Artists and intellectually gifted individuals showed a higher level of intellectual, imaginal and emotional overexcitabilities, women – a higher level of sensual and emotional overexcitabilities, and men – a higher level of psychomotor and intellectual overexcitabilities. Dominant types of overexcitability were also found in individuals with specific talents. Moreover, strong developmental potential causes an asynchronous development of highly gifted individuals.

Key words: overexcitability, developmental potential, asynchronous development, talents, Dąbrowski, personality